

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἐκ τῶν παρατεθέντων ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ βιολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν ἐρευνημάτων συνάγεται, ὅτι ἡ ἔννοια αὐλοῦ ἐν γένει παράγοντος καὶ ψυχῆς ἰδιαιτέρως, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν εἶχον ἐκβληθῆ, ἐπανέρχονται μετὰ πάσης τιμῆς εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἡ σύγχρονος βιολογία καὶ ἡ σύγχρονος ψυχολογία ἀποδεικνύουν, ὅτι ἀληθῆς εἶναι ἡ ρῆσις τοῦ μεγάλου γερμανοῦ ποιητοῦ, τοῦ Σίλλερ, τὴν ὁποίαν προε-
τάξαμεν τῆς πραγματείας ἡμῶν ταύτης.

Ἐπισημασθέντα ὅτι ὁ ὕλισμός, ὅταν δῆποτε καὶ ἂν νοῆται μορφήν, εἶναι θεωρία ἐπιστημονικῶς ἄκυρος.

Τὸν αὐλον φυσικὸν¹ παράγοντα, περὶ οὗ ἄνωτέρω λόγος, καλοῦ-
μεν ἐν μὲν τῇ βιολογίᾳ ἐντελέχειαν, εἰδικώτερον δέ, προκειμένου λό-
γου περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἐξεταζομένου ἀπὸ ἀκραιφνῶς βιολογικῆς ἀπό-
ψεως, καὶ ψυχοειδές² ἐν δὲ τῇ ψυχολογίᾳ ψυχὴν. Ἀμφότεραι αὗται
αἰῆνοιαι εἶναι εἶδη κοινῆς, γενικωτέρας, ἔννοιᾳς, τῆς τοῦ αὐλοῦ πα-
ράγοντος· ἔχουν δὲ ἀμφότεραι κοινὸν γνῶρισμα, ὅτι ἀναφέρονται εἰς
οὐσίαν μὴ ὕλικήν, αὐλον, καὶ ὅτι γινώσκουν, ἔχουν γνώσεις. Ὅχι μό-
νον δηλαδὴ ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐντελέχεια γινώσκει. Ἀλλ' ἑκατέρα
ἔχει, ὡς φαίνεται, διάφορον γνῶσιν. Ἡ γνῶσις τῆς ἐντελεχείας (ἢ τοῦ
ψυχοειδοῦς), δι' ἧς ρυθμίζεται ἡ γένεσις, ἡ ἀνάπτυξις, καὶ αἱ φυσιο-
λογικαὶ λειτουργίαι τοῦ σώματος, εἶναι πιθανῶς διάφορος τῆς γνῶ-
σεως, ἣν ἔχει ἡ ψυχὴ μου. Ἐκείνης μὲν τὴν γνῶσιν γινώσκω μόνον
ἐμμέσως ἐκ τῶν φαινομένων ὁρμώμενος, κατ' ἀκολουθίαν περὶ τῆς κυ-
ρίας συστάσεως αὐτῆς σχεδὸν οὐδὲν ἀκριβὲς γινώσκω· περὶ δὲ τῆς
γνώσεως τῆς ψυχῆς μου γινώσκω ἐν μέρει ἀμέσως ἐκ τῶν ἐκάστοτε

1. Λέγοντες «φυσικός» ἐννοοῦμεν, ὅτι οὗτος εἶναι παράγων, ἡ ὕπαρξις τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ γίνῃ δεκτὴ κατὰ λογικὴν ἀνάγκην χάριν τῆς ἐρμη-
νεύσεως τῶν ἐμπειρικῶν πραγμάτων. Δὲν εἶναι οὗτος τὸ «μεταφυσικόν» ἐν-
ταῦθα. Βεβαίως δὲ ἔχει ἔπειτα καὶ σημασίαν μεταφυσικὴν. Εἶναι παράγων
φυσικός, καθὼς φυσικός παράγων εἶναι καὶ ἡ ὕλη.

γινομένων μοι συνειδητῶν αποτελεσμάτων τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, ἐκ τοῦ ἐγώ μου.

Ἐν ὅσῳ θέλει τις νὰ ἐρευνᾷ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς θεωρητικῆς βιολογίας καὶ ψυχολογίας ἢ, ὅπερ τὸ αὐτό, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς λογικῆς τῆς βιολογίας καὶ τῆς λογικῆς τῆς ψυχολογίας, ὀφείλει νὰ διακρίνη αὐστηρῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰς εἰς κοινὸν γένος, ὡς εἵπομεν, ἀνηκούσας μερικὰς ἐννοίας τῆς ἐντελεχείας καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ ταύτις αὐτῶν σημαίνει σύγχυσιν τῆς λογικῆς¹ πρὸς τὴν μεταφυσικὴν.

Μόνον δέ, ὅταν τις ἐν πλήρει συνειδήσει ἀποφασίσῃ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας (τῶν φαινομένων) καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν μεταφυσικὴν, ἐπιτρέπεται ἴσως νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐν γένει μία ὑπάρχει αὐλὸς ἀρχή, ἔχουσα πιθανώτατα πολλὰς ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς, κατὰ τὸ πλεῖστον, ιδιότητας καὶ μορφὰς ἐκδηλώσεως. Ἐκ δὲ τούτων ἡμεῖς ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ μόνον τὴν ἐντελέχειαν καὶ τὴν ψυχὴν.

Καὶ νῦν εἰσερχόμεθα εἰς τὸ ζήτημα περὶ τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν φαίνεται, ὅτι κατέχει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ μέσῳ πάντων τῶν ἐμβίων ὄντων καὶ ἐν τῷ κόσμῳ ἐν γένει. Ἀλλὰ πρὸ τούτου σκόπιμον κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν τὴν ἀκόλουθον παρατήρησιν :

Ἄν τις ἤθελεν ἀναλογισθῆ, ὁποῖος τεράστιος ἀριθμὸς βιβλίων ἀφορμήθη ἐκ τῆς δαρβινείου θεωρίας κατὰ πρῶτον λόγον² καὶ ἐκ τῆς ψυχολογικῆς διδασκαλίας περὶ συνειρμοῦ κατὰ δεύτερον καὶ ὁποῖαν τεραστίαν ἐπιρροὴν ἤσκησε καὶ ἐξακολουθεῖ εἰσέτι νὰ ἀσκῆ ἡ βιολογία τῆς 19ης ἑκατ. ἐπὶ τῶν ἐκ τῆς βιολογίας ἀμέσως προερχομένων ἐπιστημῶν καὶ ἐπὶ ἄλλων, πρακτικῶς σημαντικωτάτων, π. χ. ἐπὶ τῆς κοινωνιολογίας καὶ ἐν γένει ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως τῶν πεπαιδευμένων περὶ τῆς ζωῆς, ἤθελεν ἐκπλαγῆ πιθανῶς, ἂν πρώτην φορὰν ἤθελεν ἀκούσει περὶ ἐπιστημονικῶν ἐρευνημάτων, τὰ ὁποῖα ριζικῶς ἀνατρέπουν τὰ κύρια διδάγματα τῆς βιολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας τῆς παρελθούσης 19ης ἑκατονταετηρίδος. Ἴσως δὲ μάλιστα καὶ ἀγανακτήσει ἤθελόν τινες, βλέποντες, ὅτι τὸ ὠραῖον ὑπὸ τῶν δαρβινικῶν κατασκευασθὲν οἰκοδόμημα, ὡς στηριχθὲν μᾶλλον ἐπὶ πλασμάτων τῆς φαντασίας, ἀγνοησάσης τὰ πράγματα, κατάκειται νῦν εἰς ἐρείπια. Καὶ εἶναι εὐλογος ἢ ἐκπληξίς ἐκείνη καὶ ἡ ἀγανάκτησις αὕτη. Διότι ἀπαιτεῖται χρόνος πολὺς, δεκαεταίαι, ἵνα ὁ ἄνθρωπος ἀπαλλαγῆ, διαφωτιζόμενος, ἀπὸ βαθέως ἐρριζωμένας δεισιδαιμονίας. Εἶδος δὲ δεισιδαιμο-

1. Ἐ Λογικὴν λέγοντες ἐνταῦθα ἐννοοῦμεν εὐρέως τὴν ἐπιστήμην, ἣτις ἐρευνᾷ, ὀρμωμένη ἐκ τῆς ἐμπειρίας, τὰς ἐννοίας πάσης θεμελιώδους ἐπιστήμης, αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖαι πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων.

νίας, καὶ δὴ πρακτικῶς ὀλεθρίας δεισιδαιμονίας, εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν δαρβίνειον θεωρίαν καὶ εἰς τὸν ὕλισμὸν ἐν γένει. Περὶ τῆς δεισιδαιμονίας δὲ ταύτης ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ἀϊδελβέργης καθηγητῆς Willy Hellpach λέγει τὰ ἀκόλουθα¹: «Ὡς νεαρὸς ἄνθρωπος ἔχω ἀκούσει κάποτε τὸν εὐγλωττότατον ἱεραπόστολον τῆς ἰρβιγγιανῆς αἰρέσεως, τὸν βαρῶνον Richthofen, νὰ ἀναφωνῇ σκωπτικῶς κατὰ τινα ὁμιλίαν, καθ' ἣν ἔλεγε περὶ τῆς προσεχοῦς ἐπανόδου τοῦ Χριστοῦ: «Ὅτι τὸ Ἅγιον πνεῦμα δύναται νὰ μεταμορφῶνεται εἰς περιστεράν, ἔσκωπτον χαμογελῶντες ὡς δεισιδαιμονίαν, ἣτις ἔχει ὑπερνικηθῆ, οἱ ἐννέα φορὲς ἔξυπνοι Διαφωτισμένοι· ἀλλ' ὅμως ἀνεξελέγκτως ἀπεδέχοντο οὗτοι τὴν δαρβινικὴν δεισιδαιμονίαν τῆς μόδας, ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γεννῶνται ἀετοὶ ἐκ τῶν στρουθίων». Βεβαίως ἡ ἔκφρασις αὕτη εἶναι κάπως τραχεῖα, ἀλλ' ἐν αὐτῇ κρύπτεται ἤδη κόκκος τις ἀληθείας κατ' ἀναφορὰν πρὸς πολλούς, οἵτινες ἀκολουθοῦν τυφλῶς τὴν περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἡμιμάθειαν».

Μετὰ τὴν παρατήρησιν ταύτην προβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν περὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ θέσεως τοῦ ἀνθρώπου.

1. Uebersicht ueber die Religionspsychologie, 1939, σελ. 109.

Η ΕΝ ΤΩ ΚΟΣΜΩ ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (ΑΝΘΡΩΠΟΣ, ΖΩΟΝ, ΦΥΤΟΝ, ΟΥΡΑΝΙΑ ΣΩΜΑΤΑ)

Αὐτογενής εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὡς πᾶν ἄλλο εἶδος τοῦ βασιλείου τῶν ἐμβίων ὄντων, δηλαδή ἐξ οὐδενὸς ἄλλου εἴδους παρήχθη οὗτος. Πᾶσα δὲ ἐξέλιξις συνετελέσθη ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ εἴδους «ἄνθρωπος». Μόλον τοῦτο πρόδηλος εἶναι ἡ συγγένεια αὐτοῦ πρὸς ἄλλα ἐμβια ὄντα. Ἄλλα καὶ αἱ διαφοραὶ μεγάλαι, μάλιστα δὲ αἱ ψυχικαί. Περὶ τούτων δὲ νῦν ὁ λόγος.

Αἱ διαφοραὶ τῶν ζῴων ἀπὸ τῶν φυτῶν εἶναι τὸ μὲν βιολογικαί—μορφολογικαί, τὸ δὲ ψυχολογικαί.

Ὁ διάφορος τρόπος τῆς θρέψεως ἐπήνεγκεν οὕτω μεγάλας διαφορὰς περὶ τὴν μορφήν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν, ὥστε ὑποπίπτουν αὐταὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ τοῦ μικροῦ παιδός. Τὸ μὲν φυτὸν τρέφεται διὰ μορίων ὕλης, τὰ ὅποια εἰσέρχονται μόνον διὰ τῆς ἐπιφανείας ἐν μορφῇ ἀερίων ἢ διαλύσεων (θρεπτικῶν ἀλάτων). Τὸ φυτὸν οὐδεμίαν ἔχει ἀνάγκην νὰ κινῆται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον πρὸς ἀναζήτησιν τροφῆς, οὐδὲ αἰσθητηρίων ὀργάνων πρὸς παρατήρησιν αὐτῆς. Ἀναγκαῖον ὅμως εἶναι τὰ θρεπτικὰ αὐτοῦ ὄργανα, τὰ φύλλα δηλαδή καὶ αἱ ρίζαι, νὰ παρέχουν ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέραν ἐπιφάνειαν εἰς τὰ αὐτομάτως εἰσερχόμενα μόρια τροφῆς. Τὸ φυτὸν τείνει νὰ ἀναπτύσῃ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ νὰ ἐκτείνεται ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτερον πρὸς τοὺς φορεῖς τῆς τροφῆς, πρὸς τὸν ἀέρα δηλαδή καὶ τὸ ἐν τῷ ἐδάφει ὕδωρ. Τὸ ζῷον τοῦναντίον ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἀναζητῇ αὐτὸ τὴν τροφήν, φυτικὴν ἢ ζωικὴν καὶ διὰ τῆς πέψεως νὰ διαλύῃ αὐτὴν εἰς μόρια, δυνάμενα νὰ ἀφομοιώνωνται. Διὰ δὲ τοῦτο τὸ ζῷον κινεῖται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἔχει ἀνάγκην τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων πρὸς ἀναζήτησιν τῆς τροφῆς, ἔχει ἀνάγκην τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἵνα κινῆται, καὶ τοῦ πεπτικοῦ σωλήνος, ἵνα κατατέμνῃ τὴν προσλαμβανομένην τροφήν διὰ χημικῆς ἐπεξεργασίας εἰς μικρότατα μόρια, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφομοιώνωνται ταῦτα.

Τούτου δ' ἔνεκα τὸ ζῶον τείνει ν' ἀναπτύσσει καὶ ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν. Τὸ μὲν φυτὸν οὔτε ἐγκεφάλου ἔχει ἀνάγκην οὔτε εὐκινησίας· διότι ἡ τροφή προσέρχεται εἰς αὐτὸ ἀφ' ἑαυτῆς. Τὸ δὲ ζῶον ἔχει ἀνάγκην ἐγκεφάλου, ἱκανότητος πρὸς κίνησιν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ πεπτικῶν ὀργάνων· διότι ὀφείλει αὐτὸ τοῦτο ν' ἀναζητῆ τὴν τροφήν του καὶ νὰ διαλύῃ αὐτὴν εἰς ἀφομοιώσιμα μόρια.

Ἐτέρα διαφορὰ τοῦ ζῴου ἀπὸ τοῦ φυτοῦ, εἶναι ἡ ἀκόλουθος ψυχολογική: Μέχρι τοῦδε δηλαδὴ οὐδεὶς εὐρέθης ἀποχοῶν λόγος, ὥστε νὰ ἐπιτρέπῃται ν' ἀποδοθῆ ψυχικὸς βίος εἰς πάντα ἐν γένει τὰ ἐμβια ὄντα. Πάντα τὰ φυτὰ καὶ πολλὰ κατώτερα ζῶα στεροῦνται τοιούτων γεγονότων, οἷα εἶναι τὰ καλούμενα ψυχικά. Ὑπάρχουν βέβαια πολλοὶ τὴν σήμερον, οἵτινες, ἀρέσκονται νὰ κάμνουν λόγον περὶ ψυχῆς τοῦ φυτοῦ· ἀλλ' οὐδὲν προσάγουν γεγονὸς ἀναγκάζον ἡμᾶς νὰ χαρακτηρίσωμεν αὐτὸ ὡς ψυχικόν.

Διὰ ταῦτα πάντα εἶναι δυνατόν νὰ λέγωμεν, ὅτι ἡ ἀπικριβωμένη διαφορὰ τοῦ ζῴου ἀπὸ τὸ φυτὸν εἶναι, ὅτι τούτου τὰ πάντα, δηλαδὴ ἡ γένεσις, ἡ αὔξησις καὶ ἡ διατήρησις συντελοῦνται ὅλως ὑπὸ παραγοντος μη ὕλικου, αὐλοῦ, ὅστις διορίζει τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν πρόσληψιν κ.τ.τ. ὕλης, ἣτις εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς αὔξησιν καὶ διατήρησιν, ὅλως ἀσυνειδήτως. Εἰς τὸ ζῶον ὁμῶς ἀνευρίσκομεν πλὴν τῆς ἀσυνειδήτους συντελουμένης ἐνεργείας καὶ συνειδητὰ γεγονότα. Ὅθεν τὸ μὲν φυτὸν ἀποτελεῖται ἐξ ὕλης καὶ αὐλοῦ παραγοντος δρῶντος ὅλως ἀσυνειδήτως, ἐντελεχείας δηλαδὴ, τὸ δὲ ζῶον πρὸς τούτοις φέρει καὶ παράγοντα, ὅστις παράγει συνειδητὰ γεγονότα, δηλαδὴ ψυχὴν.

Καὶ εἶναι μὲν δυνατόν ἐν γένει τὰ δύο ταῦτα εἶδη τοῦ αὐλοῦ παραγοντος, μεταφυσικῶς θεωρούμενα, νὰ εἶναι εἷς καὶ ὁ αὐτός, ἀλλ' ἡ ἐμπειρικὴ παρατήρησις οὐδεμίαν γεννᾶ ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ χωρισμοῦ τοῦ συμβαίνοντος ἐν τῷ φυτῷ, ὡς ὅλως ἀσυνειδήτως συντελουμένου, ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ ζῴῳ συμβαίνοντος, τὸ ὁποῖον σαφῶς διακρίνεται εἰς ἀσυνειδήτως καὶ εἰς συνειδητῶς συντελούμενον.

Περὶ δὲ τῶν διαφορῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα, (τὰ ὁποῖα ψυχολογικῶς ἐξερευνῶνται ἀφ' ἱκανοῦ χρόνου ὑπὸ διακεκριμένων ψυχολόγων, οἷοι εἶναι οἱ Jennigs, Thorndike, Watson, Köhler, ἔτι δὲ ἀκριβέστερον ὑπὸ ἐπιφανῶν βιολόγων, οἷοι εἶναι ὁ Uexküll, ὁ Bethe, ὁ Beer)¹ λέγομεν ἐν συντόμῳ τὰ ἀκόλουθα :

¹ 1. Μέθοδος ἐρεύνης τοῦ ψυχικοῦ βίου τῶν ζῴων εἶναι ἡ τῆς διαγωγῆς (Behaviorism). Τὸ κῦρος δὲ τῶν πορισμάτων τῶν ἐρευνῶν, ἃς ἔχουν διεξαγάγει ἐπὶ ζῴων ψυχολόγοι, ἐν πολλοῖς σφόδρα ἐκλονίσθη ὑπὸ βιολόγων, οἷοι

Κατέπεσεν ἡ γνώμη, ὅτι ἡ νόησις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι προ-
νόμιον μόνον τοῦ ἀνθρώπου· διότι κατεδείχθη αὕτη ὑπάρχουσα ἐν
τινὶ βαθμῷ καὶ εἰς ζῷα. Πολὺ ὁμως μεγάλη εἶναι κατὰ τὸν βαθμὸν
καὶ τὴν ποικιλίαν δεξιοτήτων ἢ διαφορὰ.

Ἡ μνήμη π. χ. τοῦ ζῶου, καὶ τοῦ ἀγγινουστάτου, δὲν ἔχει τὴν
ἱκανότητα νὰ διασώζη ἐντυπώσεις ἐπὶ πολὺν χρόνον. Ὡσαύτως δὲν δύ-
νεται αὕτη νὰ παρέχη αὐτὰς ἐτοιμοὺς πρὸς ὑποδοχὴν καὶ ἀφομοίω-
σιν οὕτω πολλῶν, ἀεὶ δὲ νέων, ἐντυπώσεων ἐκ ποικιλωτάτων ἀντιδρά-
σεων προερχομένων, ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς τὸν ἄνθρωπον. Τὰ ζῷα
δὲν δύνανται νὰ ἀναλύουν εἰς τὰς ἐσχάτας λεπτομερείας τὸν μνημονι-
κὸν αὐτῶν θησαυρὸν καὶ νὰ συνθέτουν ἐκ τῶν στοιχείων νέα δημιουρ-
γήματα, ὡς δύναται νὰ πράττῃ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ
ἀνθρώπου ἐνταῦθα εἶναι μεγίστη.

Μεγάλως ὡσαύτως ὑπερέχει ὁ ἄνθρωπος κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν ἀν-
τιθέσει πρὸς τὸ ζῷον οὗτος ἔχει σαφῶς συνειδητὰς τὰς λογικὰς κατη-
γορίας καὶ τὰς λογικὰς ἀρχὰς καὶ δύναται νὰ κάμνῃ χοῆσιν αὐτῶν ἐν
πλήρει ἐπιγνώσει, ὅπως συνειδητῶς. Ἐνῷ δὲ τοῦ ζῶου ἡ διάνοια εἶναι
ἀπλῶς καὶ μόνον ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιδιώκεται ἡ πλήρωσις
τῶν ἐκ τῶν ὁρμῶν προερχομένων ἐπιθυμιῶν καὶ ἡ ἀποφυγὴ λυπηρῶν
ἐρεθισμῶν, ὁ ἄνθρωπος τοῦναντίον εἶναι δυνατόν νὰ διανοῆται ὅπως
ἀνεξαρτήτως ἀπὸ παντὸς συνδέσμου πρὸς τὰς ὁρμὰς, ὅπως ἐλευθέρως.

Πλειστάκις δὲ μάλιστα καὶ μηδεμίαν παρέχων εἰς αὐτὰς τροφήν,
ἐκριζώνων ἢ ἀπωθῶν αὐτάς, δύναται ν' ἀνέρχεται εἰς γενικωτάτας,
ἄκρως ἀφηρημένας ἰδέας, εἰς τὰς ὁποίας πολλάκις ἀδυνατεῖ τις νὰ

εἶναι οἱ ἀνωτέρω, ἐν τῷ κειμένῳ μνημονευθέντες. Οἱ βιολόγοι οὗτοι ἐξηρεύνη-
σαν ἐπιμελῶς τὰ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ περιβάλλοντος, τὸ ὁποῖον εἶναι διάφορον
δι' ἕκαστον εἶδος ἢ καὶ ποικιλίαν ζῶων. Οὕτω π. χ. ὁ Jakob von Uexküll
ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ «Der Unsterbliche Geist in der Natur», 1938, σελ. 73,
γράφει τὰ ἀκόλουθα : «Κατὰ ταῦτα κατακρημνίζονται καὶ πᾶσαι αἱ χιλιάδες
πειραμάτων, ἅτινα ἐγίνοντο διὰ λαβυρίνθου, καθ' ἃ τεχνητῶς κατασκευα-
σθεῖς λαβύρινθος ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς γνώμων τῆς νοημοσύνης τῶν ζῶων,
ἅτινα ἠνάγκαζεν ὁ πειραματιστὴς νὰ εἰσέρχωνται εἰς αὐτὸν εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυ-
χεν. (οὐχὶ κατὰ τινὰ τάξιν), ἐξεφέρετο δὲ ἡ κρίσις, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἰσέρ-
χεται ταχύτερον, εἶναι νοημονέστερον κ. τ. λ.». Εἰς τὰ πειράματα ταῦτα, οὐ-
δόλως ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐρέθισμά τι ὠρισμένον εἶναι πρόσφορον
μόνον πρὸς ὠρισμένον εἶδος ζῶου καὶ ἐπομένως, ὅτι πάντα τὰ ἄλλα ζῷα δὲν
εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιδρῶσιν πρὸς τὸ ἐρέθισμα τοῦτο, καθ' ὃν πρόσφορον
τρόπον ἀντιδρᾷ τὸ οἰκεῖον ζῷον. Ὁ εἰδικὸς ἐκάστου ζῶου ὄργανισμὸς δη-
μιουργεῖ ἐκ τοῦ γενικοῦ περιβάλλοντος τὸ ἰδιάζον εἰς αὐτὸ εἰδικὸν περιβάλ-
λον, πρὸς τὸ ὁποῖον μόνον ἀντιδρᾷ προσφόρως.

ἀνεύρη καὶ ἴχνη τινὰ τῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιληπτῶν πραγμάτων. Μόνον ὁ ἄνθρωπος ἔχει πολλάκις τὴν δύναμιν νὰ ἀρνηται ἀπολύτως τὴν συνήθως καλουμένην πραγματικότητα καὶ οὕτω νὰ ἔρχηται εἰς ἀπόλυτον ἀντίθεσιν πρὸς αὐτήν.—Τοῦ ζώου τὸ ζωτικὸν περιβάλλον εἶναι λίαν περιορισμένον. Ἐκαστον ζῶον δηλαδή δέχεται ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου μόνον τοὺς εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ καὶ τοῦ εἶδους τείνοντας ἐρεθισμούς. Ὁ ἄνθρωπος τοῦναντίον δέχεται τοὺς ποικιλωτάτους ἐρεθισμούς, ἐν οἷς καὶ τοιοῦτους, οἱ ὅποιοι οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν μετὰ τὴν διατήρησιν αὐτοῦ. Τὸ σύμπαν καὶ πᾶν αὐτοῦ μέρος εἶναι δυνατόν ν' ἀποβῆ ὑποκείμενον τῆς διανοήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ζῶον ἔχει συνείδησιν, ἀλλ' οὐδ' ἴχνος αὐτοσυνειδησίας. Ὁ ἄνθρωπος τοῦναντίον εἶναι ὃν αὐτοσυνείδητον, τὸ ὅποιον δύναται νὰ ἔχη συνειδητὰ ἀντικείμενα ὡς ἀντικείμενα ὄχι μόνον τὰ παραγόμενα ἐκ τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι προέρχονται ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου—ὅπερ δὲν συμβαίνει εἰς τὸ ζῶον, ἀδυνατοῦν νὰ κάμνη τὴν διάκρισιν τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου—ἀλλὰ καὶ τὰς ἰδικὰς τοὺς φυσιολογικὰς καὶ ψυχικὰς ιδιότητας καὶ γεγονότα νὰ νοῆ ὡς ἀντικείμενα. Τοῦ ἀνθρώπου ὡσαύτως διακριτικὸν γνῶρισμα εἶναι ἡ κυρίως βούλησις, μάλιστα δὲ ἡ ἠθικὴ βούλησις, ἡ ἰκανότης τοῦ μετανοεῖν, ἡ τοῦ θυσιάσειν ἑαυτὸν κ. τ. λ.

Μόνον ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τέχνας καὶ ἐπιστήμας, μόνον τοῦ ἀνθρώπου κατ' ἐξοχὴν διακριτικὸν γνῶρισμα εἶναι ἡ ἠθικὴ συνείδησις καὶ ἡ θρησκευτικὴ πίστις, ἡ ὅποια εἶναι ἡ ἀφετηρία καὶ τὸ τέρμα τοῦ καλουμένου πολιτισμοῦ. Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν, ὅτι πάντα ταῦτα ἀνάγονται ὑπὸ τινῶν εἰς τὰς ὁρμὰς, τὰς ὁποίας, ὡς λέγεται, κοινὰς ἔχει ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὰ ζῶα. Ἀπωθουμένης τῆς γενετησίῳ ὁρμῆς, δημιουργοῦνται τέχνη, θρησκεία, ἐπιστήμαι, λέγουσιν οὗτοι. Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην ἀντιλέγομεν ἐνταῦθα μόνον τὰ ἀκόλουθα. Ἄν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ γενετήσιος ὁρμὴ ὑπάρχῃ ἀκριβῶς, ὡς ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ ζῶα, ἡ δὲ ἀπόθησις αὐτῆς γεννᾷ θρησκείαν, τέχνην ἢ νεύρωσιν κλπ., ἀναγκαῖον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀπόθησις αὐτῆς καὶ εἰς ζῶα θὰ ὄφειλε νὰ παράγῃ τέχνας, θρησκείαν κλπ. ἢ τι παρεμφερές.

Ζῶα δὲ ὑφιστάμενα ἀπόθησιν τῆς γενετησίῳ ὁρμῆς ὑπάρχουν πολλά, τοῦλάχιστον ἀφ' οἷου ὁ ἄνθρωπος ἤρχισε νὰ ἐξημερώνη αὐτὰ χάριν τοῦ συμφέροντός του. Ἄλλ' εἰς οὐδὲν τοιοῦτον ζῶον παρετηρήθησαν ἔστω καὶ ἐλάχιστα ἴχνη πολιτισμοῦ. Τὸ ἀληθές ἄρα εἶναι, ὅτι μετὰ τῶν ὁρμῶν εἰς ὀλότητα συνημμένον εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καὶ κάτι ἄλλο, εἰς ἀλληλεπίδρασιν μετὰ τῶν ὁρμῶν διατελοῦν. Καὶ καθ' ὃν τρόπον μέρος τῆς καθ' ὁρμὴν ἐνεργείας εἶναι

δυνατὸν νὰ διατεθῆ πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ἄλλου τούτου τινός, προστι-
θέμενον εἰς τὴν οἰκείαν τούτω ἐνέργειαν, οὕτω καὶ τὸ μέρος τῆς ἐνεργείας
τούτου ὑπὲρ τῶν ὁρμῶν. Καὶ καθ' ὃν τρόπον ὑπερβολικὴ ἀπό-
θησις τῶν ὁρμῶν εἶναι δυνατὸν νὰ γεννᾷ νεύρωσιν, οὕτω καὶ ἀπόθη-
σις τοῦ ἄλλου τούτου τινός, γέννᾷ νεύρωσιν ἢ καὶ παραφροσύνην.
Ἄλλὰ περὶ τῶν πραγμάτων τούτων πραγματευόμεθα εὐρέως εἰς τὸ σύγ-
γραμμα ἡμῶν «Ψυχολογία τοῦ βάρους» (1950).

Ἄν νῦν ἠθέλομεν νὰ ὀνομάσωμεν δι' ἐνὸς ὀνόματος τὸ τι τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἔχει πάσας τὰς ιδιότητας, δι' ὧν σφόδρα ὑπερέχων διακρί-
νεται ὁ ἄνθρωπος τοῦ ζῴου, ἠθέλομεν προκρίνει τὴν λέξιν «πνεῦμα», ἣς γίνεται σήμερον μεγάλη χρῆσις. Οἱ παλαιοὶ συνήθως ἔκαμνον χρῆ-
σιν τῶν λέξεων «νοῦς» καὶ «λόγος». Ἄλλ' ἢ νῦν ἀποδιδομένη εἰς τὴν λέξιν «πνεῦμα» ἔννοια εἶναι εὐρύτερα τῆς σημασίας, ἣτις συνήθως ἀπο-
δίδεται σήμερον εἰς τὰς λέξεις νοῦς καὶ λόγος. Διὰ δὲ τοῦτο προτιμῶ-
μεν, ὡς εἶπομεν, ἐνταῦθα τὴν λέξιν πνεῦμα.

Κατὰ ταῦτα ἐπιτρέπεται νῦν νὰ λέγωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διαφέ-
ρει ψυχικῶς τοῦ ἀλόγου ζώου κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔχει πλὴν τῶν κοινῶν
μετ' αὐτοῦ λειτουργιῶν τὸ ἑλλεῖπον εἰς αὐτὸ πνεῦμα. Κατὰ ταῦτα τὸ
μὲν ζῴον εἶναι ὁλόγη, ἣτις ἀποτελεῖται ἐξ ὕλης, ἐντελεχείας καὶ ψυ-
χῆς, ἣτις ἔχει καὶ νοητικὰς τινὰς καὶ κατωτέρας συναισθηματικὰς λει-
τουργίας, αἵτινες στενώτατα καὶ ἀμέσως συνδέονται μετὰ τῶν ὁρμῶν.
Ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔχει πάντα ταῦτα καὶ ἐπὶ πλέον ὡς ἐπιστέγασμα τὸ
«πνεῦμα». Ἄν δὲ ταῦτα πλὴν τῆς ὕλης ἠθέλομεν νὰ ὀνομάσωμεν διὰ
τῆς λέξεως «ψυχὴ», ἀναγκαῖον θὰ ἦτο νὰ λέγωμεν περὶ ψυχικῶν
πτυχῶν ἢ περὶ ψυχικῶν βαθμίδων. Ἐκάστη δὲ τῶν πτυχῶν εἶναι
συνδεδεμένη μετὰ τῶν ἄλλων, ἢ δὲ ἀνάπτυξις συντελεῖται κατ' ἀλλη-
λεπίδρασιν. Ἄν δὲ ἡ ἀλληλεπίδρασις ἤθελε διαταραχθῆ, ἢ καθσπου
ἀνάπτυξις διαταράσσεται. Ἡ ἐκ τῆς συγχρόνου βιολογίας καὶ ἐκ τῆς
συγχρόνου ψυχολογίας προερχομένη ψυχολογικὴ αὕτη ἀντίληψις, εἶναι
φανερόν, ὅτι συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀριστοτελικήν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη
δηλαδὴ τὰ μὲν φυτὰ καθ' ὅλον τὸν βίον καὶ τὰ ζῴα κατ' ἀρχὰς ἔχουσι μό-
νον τὸ θρεπτικόν, εἰς τὰ ζῴα προστίθεται ἔπειτα τὸ αἰσθητικόν, μεθ'
οὗ ἠνωμένον εἶναι τὸ δρεκτικόν καὶ τὸ κινητικόν κατὰ τόπον. Μόνον
δὲ ὁ ἄνθρωπος ἔχει πρὸς τούτοις τρίτον τὸν νοῦν, ὅστις προσέρχεται
θύραθεν, δηλαδὴ ἔξωθεν, καὶ μόνος εἶναι θεῖόν τι καὶ ἀθάνατον¹.

1. Πλείστοι εἶναι οἱ πραγματευόμενοι περὶ τοῦ πνεύματος κατὰ τοὺς
καθ' ἡμᾶς χρόνους πλὴν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ μνημονευομένων. Π. χ. ὁ H.
Hoffmann, die Schichttheorie, 1935 C. G. Jung εἰς πολλὰ συγ-

Ευρύτερον περί τῆς ψυχολογικῆς ταύτης ἐκδοχῆς πραγματευόμεθα ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Περὶ τῆς βουλήσεως», σελ. 85 καὶ ἐξῆς, ὁρμώμενοι πρὸ πάντων ἐκ τοῦ ἐν ἔτει 1938 ἐκδοθέντος βιβλίου τοῦ Driesch «Alltagsrätzel des Seelenlebens». Νεωστὶ δέ, τὸ 1945, ὁ E. Frauchiger ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Seelische Erkrankungen bei Mensch und Thier» ἀφετηρίαν τῆς ὅλης συγκριτικῆς ψυχοπαθολογίας, περὶ ἧς πραγματεύεται, θέτει τὴν ἐκ φιλοσοφικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἐρευνημάτων παραγομένην γνώμην του, ὅτι τὸ μὲν ζῷον ἐκ τῶν τριῶν συντελεστῶν «σῶμα, ψυχὴ, πνεῦμα», εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρευνᾶται μόνον κατὰ τοὺς δύο πρώτους, ἐπειδὴ στερεῖται τοῦ πνεύματος, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐρευνᾶται καὶ κατὰ τοὺς τρεῖς.

Σκόπιμον δὲ κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν χωρία τινὰ τοῦ συγγράμματος τούτου τοῦ Frauchiger, ὅστις εἶναι καθηγητὴς τῆς συγκριτικῆς νευρολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βέρνης.

«Ψυχολογία καὶ Ψυχιατρική, λέγει οὗτος, (σελ. 65) ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ πνεῦμα. Ἀμφότερα δὲ δὲν εἶναι τὸ αὐτό.

Ἐν τῇ ἐργασίᾳ μου : « Ὑπάρχουν πνευματικαὶ νόσοι καὶ εἰς ζῶα : » (1940) ὑπέδειξα, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνεταί χρεῖσις τοῦ ὀνόματος «πνευματικαὶ νόσοι» ἐπὶ ζώων· διότι εἰς αὐτὰ ἐλλεῖπει τὸ πνεῦμα· ἀλλ' ἐμφανίζονται καὶ εἰς ζῶα νευρικαὶ καὶ ψυχικαὶ διαταραχαί, περὶ ὧν πραγματεύονται τὰ ἐγχειρίδια τῆς ψυχιατρικῆς κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἄνθρωπον κ. τ. λ. ».

«Οὐσιώδης κατ' ἀρχὰς διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ ζώου εἶναι, ὅτι ἐκείνος μόνον ἔχει γλῶσσαν καὶ τὸ δῶρον τοῦ ἐκθέτειν ἐν γένει τὰ κατ' αὐτόν· πλὴν δηλαδὴ τῆς γλώσσης, ἔχει τὸ ὑποδοικνύειν καὶ δεικνύειν διὰ χειρονομιῶν καὶ διὰ τῆς φυσιολογίας, δι' ἰχνογραφημάτων, διὰ τῆς γραφῆς».

Ἡ ἀπόκρισις εἰς τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶναι δυνατὸν ἐν γένει νὰ νοσῇ τὸ πνεῦμα, εἶναι κατὰ Frauchiger, συμφωνοῦντα μὲ τὸν Klages, ἀρνητικὴ. «Τὸ πνεῦμα εἶναι τι ἀπόλυτον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαταράσσεται. Κατὰ ταῦτα δὲν ἀσπαζόμεθα τὴν γνώμην τοῦ Nietzsche, ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι μορφή νόσου τῆς ζωῆς.»

Δι' ἐπαφῆς τοῦ ἀπολύτου πνεύματος μὲ τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον καλεῖται ἄνθρωπος, γίνεται τοῦτο προσωπικὸν πνεῦμα.

Οὐχὶ τὸ προσωπικὸν τοῦτο πνεῦμα, ἀλλ' ἡ ζωτικότητα (Vitalität), ὁ ὀργανισμὸς, εἶναι δυνατόν νὰ νοσῇ. Εἶναι δὲ τότε δυνατόν ἄλλοτε

γράμματα, Herm. Keyserling, L. Klages, Erich Rothacker, M. Scheller κ. λ. π. ✓

μὲν μᾶλλον (ἢ σωματικὴ πλευρὰ) τὸ σῶμα, ἄλλοτε δὲ μᾶλλον ἢ (ψυχικὴ πλευρὰ) ψυχὴ νὰ προσβάλλωνται ὑπὸ διαταραχῶν.

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς ψυχικὰς διαταραχὰς ὅτε μὲν περισσότερον, ὅτε δὲ ὀλιγώτερον διαταράσσεται ὡσαύτως ἡ ἐνέργεια τῆς συνειδήσεως, εἶναι δυνατόν νὰ γίνεται ἀδιστακτως λόγος καὶ περὶ πνευματικῶν διαταραχῶν, ἂν ἔχη τις ἐπίγνωσιν τῶν ἀνωτέρω παρατεθεισῶν προϋποθέσεων.

Ἐντεῦθεν δὲ συνάγονται δύο τινά: Πρῶτον δὲν εἶναι ὀρθόν νὰ λέγωμεν, ὅτι αἱ διαταραχαὶ κατὰ τὴν σχιζοφροσύνην προϋποθέτουσιν διαταραχὰς τοῦ πνεύματος (geistbedingt sind).

Δεύτερον εἶναι ἐπιτρεπόμενον καὶ δίκαιον κατὰ τὴν σχιζοφροσύνην νὰ ζητῶμεν μεταβολάς, αἵτινες πρέπει νὰ νοῶνται σωματικῶς.

Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς γνώμης ταύτης ὁ Frauchiger παραθέτει χωρίον ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Carius «Psyche». Τὸ χωρίον τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Πᾶσα νοσηρὰ κατάστασις κατὰ ταῦτα πλήττει πάντοτε μόνον τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀρχικῆς θείας ιδέας ὠρισμένου τινὸς βίου, οὐχὶ αὐτὴν τὴν ιδέαν.... Κατὰ πρῶτον συνάγεται ἐντεῦθεν, ὅτι τὸ νοσεῖν τὴν κυρίαν αὐτοῦ ρίζαν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη μόνον ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ ψυχικῷ βίῳ, ὅτι μόνον ἐνταῦθα εἶναι δυνατόν νὰ παραχθῇ ἡ ιδέα τῆς νόσου, ὅτι δὲ ἰδιάζουσα νόσος ἔχουσα τὰς ρίζας ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ πνεύματι εἶναι ἀδύνατος, εἰ καὶ πάντοτε αἱ ἀκτινοβολαὶ πάσης νοσηρᾶς καταστάσεως παρευθὺς θὰ ἐκτείνωνται ἀναγκαίως εἰς ὅλην τὴν ψυχὴν· διότι αὕτη κατὰ τὴν κυρίαν οὐσίαν εἶναι ὅλος ἐν καὶ μόνον...

Ὡσαύτως κατανοεῖ τις εὐκόλως, πῶς πρέπει νὰ νοῆ ἐν γένει τὰς καλουμένας πνευματικὰς νόσους ἢ ψυχικὰς διαταραχὰς: οὐχὶ δηλαδὴ ὡς κυρίως νόσου τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ὡς εἰς τὸ πνεῦμα ἐμφανιζομένην νόσον (als Krankheits erscheinung am Geist).

Ἄς προσθέσωμεν δὲ ὡς λίαν ἐνδιαφέρουσαν καὶ τὴν γνώμην τοῦ Reinke¹ περὶ τῶν διαφορῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ ζῴου καὶ τοῦ φυτοῦ:

«Ὅθεν, λέγει οὗτος, τὸ νοεῖν εἶναι δευτέρα ἀρχὴ (Prinzip), ἣτις προστίθεται εἰς τὴν τοῦ ἠλεκτρισμοῦ.

Ἡ δευτέρα δὲ αὕτη ἀρχή, ἣτις πλὴν ἄλλων χαρακτηρίζεται ἤδη διὰ τῆς μετ' αὐτῆς συνδεδεμένης συνειδήσεως, καλεῖται ἡ ψυχικὴ ἀρχή, παρὰ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἡ πνευματικὴ.

1. Wissen und Glauben in der Naturwissenschaft 1929, σελ. 31.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη, δηλαδή ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα, εἶναι δυνατόν νὰ νοῆται μόνον ὡς ἐντελῶς διάφορος ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ ἐπομένως τῆς ὕλης.

Κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν μου πεποίθησιν ἐν τῇ ζωῇ ἡ ψυχὴ ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ ἠλεκτρικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ πρωτοπλάσματος τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων.

Ὁ δὲ τρόπος τῆς συνδέσεως καὶ ἐξαρτήσεως ταύτης εἶναι ὅλως ἀγνωστος· ἀμφίβολοι ὑποθέσεις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραπλανοῦν ἡμᾶς περὶ τῆς ἀγνοίας ταύτης.

Πιστεύω πρὸς τούτους, ὅτι ἕνεκα τῆς συνδέσεως ταύτης τῆς ψυχῆς μὲ τὸ ἠλεκτρικὸν σύστημα τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων, ἧτις (σύνδεσις) ἰδιαζόντως ἐκδηλοῦται διὰ τῆς κοινῆς κληροδοτήσεως, ἀναπαγωγῆς καὶ ἀνελίξεως, ἡ ψυχὴ εἶναι φυσικὸν συστατικὸν τοῦ ζώου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὸ σῶμα.

Ὅθεν καταλέγω τὴν ζωὴν εἰς τὴν φύσιν ἐξ ἴσου ὡς τὸ σῶμα. Ψυχὴ δὲ καὶ σῶμα ἀποτελοῦν ὅλον τι. Τὸ ὅλον δὲ τοῦτο ἴσταται ὑπερῶν τῶν μερῶν, ὡς ἤδη ἐδίδαξεν ὁ Ἀριστοτέλης.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἰσχύει βέβαια ὡσαύτως καὶ περὶ ὄρολογίου τινός, γραμμοφώνου, διευθυνομένου ἀεροπλάνου κ.τ.τ.

Ἄλλ' ἡ συμφωνία τῶν μηχανῶν τούτων πρὸς τὸν ζῶντα, ἔχοντα παραστάσεις, συναισθανόμενον καὶ διανοούμενον ὄργανισμὸν δὲν προχωρεῖ πέραν τῆς μνημονευθείσης ὁλότητος, τῆς σχέσεως τῶν μερῶν πρὸς ἀλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον.

Ὑπάρχουν ἐρευνηταί, οἵτινες, ὑπογραμμίζοντες τὴν πλήρη διαφορὰν σώματος καὶ ψυχῆς, φυσικῶν φαινομένων καὶ ψυχικῶν, ἀποκλείουσι τὰ ψυχικὰ ἀπὸ τὴν φύσιν.

Ἄλλ' ἵνα πάλιν εἰσαγάγουν ἐνότητά τινα εἰς τὴν ἐκδοχὴν των, ἐπενόησαν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἔμψυχοι εἶναι ὄχι μόνον πάντες οἱ ὄργανισμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶς κρύσταλλος, πᾶν ἄτομον, πᾶν ἠλεκτρόνιον.

Τὴν ἐπὶ ἀναλογίας ὅμως στηριζομένην πίστιν ταύτην τῆς καλουμένης παμψυχίας δὲν δύναμαι νὰ ἀποδεχθῶ, διότι ἡ ἐμπειρία εἰς τὰ ἀνόργανα (στερούμενα ζωῆς) ὄντα οὐδὲ τὰ ἐλάχιστα ἴχνη διανοήσεως, συνειδήσεως κ.λ.π. δύναται νὰ καταδείξῃ.

Νομίζω ὅτι ἡ λέξις ψυχὴ χάνει κτὴν καλὴν αὐτῆς, σύμφωνον πρὸς τὴν ἐμπειρίαν, ἔννοιαν, ἂν ἡ παμψυχία θέλει νὰ ἀποδώσῃ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἰς πᾶν ὕλικὸν μόριον τῆς φύσεως.

Μόλον τοῦτο πρέπει κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην νὰ μὴ καταλέγονται αὐτὰ ταῦτα εἰς τὴν φύσιν.

Ψυχὴν γινώσκωμεν μετὰ βεβαιότητος παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ παρὰ τοῖς τελειότεροις ζώοις, π.χ. παρὰ τοῖς οἰκοσίτοις θηλαστικοῖς.

Ἐπισφαλὲς γίνεται τὸ ζήτημα τῆς ψυχῆς παρὰ τοῖς κατωτέροις ζώοις καὶ παρὰ τοῖς φυτοῖς.

Ἐγὼ οὐδεμίαν πρὸς ψυχὴν ὁμοιάζουσαν ἀρχὴν (Prinzip), ἣτις θὰ ἦτο συνδεμένη μετὰ ἐκδηλώσεις συνειδήσεως, δύναμαι νὰ ἀνακαλύψω εἰς φυτὰ.

Ἡ διαγωγὴ τῶν φυτῶν οὐδεμίαν ἀδεικνύει συμφωνίαν πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἡμῶν εἶναι γνωστὸν ὡς ψυχὴ, τὸ ὁποῖον ἀνέκαθεν φέρει τὸ ὄνομα τοῦτο.

Ὅτι, λέγει ὁ Reiske (σελ. 56), ἡ ὑψηλοτέρα βαθμὶς τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν πνεῦμα ἢ λόγον, προσιδιάζει εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἐμφανίζεται καὶ ποιητικῶς διάφορον ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ ζώου, ἀνήκει εἰς τὰς πεποιθήσεις τῆς πίστεώς μου.

Ταῦτα κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου συγκρινόμενου πρὸς τὸ φυτὸν καὶ πρὸς τὸ ζῶον. Σκόπιμον δὲ νῦν εἶναι νὰ προβῶμεν εἰς προσδιορισμὸν ἀκριβέστερον τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν σύγχρονον διδασκαλίαν περὶ τῶν καλουμένων οὐρανίων σωμάτων.

Ἡ σταθερὰ τῶν παλαιότερων πεποιθήσεις, ὅτι ἡ Γῆ καὶ μετ' αὐτῆς ὁ ἀνθρώπος εἶναι τὸ κέντρον τοῦ Σύμπαντος καὶ ὁ μοναδικὸς καὶ τελευταῖος σκοπὸς τῆς δημιουργίας, κείριον ὑπέστη πλήγμα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κοπερνίκου καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων τῆς **Ἀναγεννήσεως** φυσιοδιφῶν. Ἀτόπως δέ, ὡς γνωστὸν, κατεπολεμήθη ἡ διδασκαλία αὕτη ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀντιχριστιανική. Τῇ ἀληθείᾳ κατεδείχθη ἀναντίρρητος ἡ ὑπαρξὶς ἀναριθμῶν οὐρανίων σωμάτων, ἐν ἑκ τῶν ὁποίων καὶ δὴ ἐκ τῶν μικροτέρων, εἶναι ἡ Γῆ. Καὶ εἶναι διὰ τοῦτο πολὺ δύσκολον, ἴσως δὲ μάλιστα ἀδύνατον, νὰ παραδεχθῆ τις σήμερον, ὅτι πάντα τὰ ἐν τῷ συνθετωτάτῳ κόσμῳ συμβαίνοντα ἀποβλέπουν ἐν τέλει μόνον εἰς τὴν μικρὰν Γῆν καὶ εἰς τὸν ἐπ' αὐτῆς ζῶντα ἀνθρώπον.

Δεινότερον ὅμως πλήγμα κατηνέχθη κατὰ τῆς πίστεως ἐκείνης περὶ τῆς ἐν τῷ Κόσμῳ ἀπολύτως κεντρικῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τῆς δαρβινείου περὶ ἀνεξίξεως τῶν εἰδῶν διδασκαλίας, ἡ ὁποία ἀνεφάνη, καθ' οὓς χρόνους καὶ ἄλλοθεν ἐκλονίζετο ἢ μετὰ τῆς πίστεως ἐκείνης συνδεδεμένη ἐν γένει θρησκευτικῆ πίστις.

Ἄλλ' ἡ δαρβινεῖος θεωρία κατὰ τὰ κύρια αὐτῆς διδάγματα κεῖται

σήμερον νεκρά. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ζῶον προελθὸν ἐκ τῶν αὐτῶν προγόνων, ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθον καὶ τὰ ἄλλα εἶδη τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου. Διακρινόμενος δὲ ἀπὸ τὰ ἄλλα εἶδη τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου διὰ τοῦ πνεύματος, τοῦ ὁποίου ταῦτα στεροῦνται, καταλαμβάνει πάλιν προνομίουθρον θέσιν ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν. Παρὰ τοῦτο ὁμως ἀναμφίβολος εἶναι ἡ συγγένεια αὐτοῦ πρὸς τὰ ζῶα κατὰ πρῶτον λόγον καὶ πρὸς τὰ φυτὰ κατὰ δεύτερον· διότι, ὡς ἐλέχθη, τὰ κατὰ τὴν γένεσιν καὶ διατήρησιν πάντων τῶν ἐνοργάνων ὄντων διέπονται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, ἀσυνειδήτως δρῶντος, αὐλοῦ παράγοντος, δηλαδή· ὑπὸ τῆς ἐντελεχείας. Τοῦτο δὲ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀποδοχὴν γενικῆς τινος αὐλοῦ ἀρχῆς, τῆς γενικῆς ἐντελεχείας, ἐξ ἧς προέρχονται καὶ εἰς ἣν ἐπιστρέφουν μετὰ θάνατον αἱ ἀτομικαὶ ἐντελέχειαι. Ἐν τῇ γενικῇ δὲ ταύτῃ ἐντελεχείᾳ εἶναι συγκεχωνευμένα αἱ ἐπὶ μέρους ἐντελέχειαι ἄνευ διακρίσεως τινος ἀπ' ἀλλήλων. Κατὰ ταῦτα οὔτε προκειμένου λόγου περὶ τοῦ βασιλείου τῶν φυτῶν οὔτε περὶ τοῦ βασιλείου τῶν ζῶων εἶναι εὐλόγον νὰ τίθεται τὸ ζήτημα περὶ προσωπικῆς ἀθανασίας.

Τὸ ζήτημα τοῦτο εὐλόγως τίθεται περὶ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ μόνον ὁ ἄνθρωπος ἔχει πνεῦμα, περὶ οὗ ἐπιτρέπεται νὰ τίθεται ζήτημα περὶ προσωπικῆς ἀθανασίας. Τίνες δὲ ἐπιστημονικῶς ἔγκυροι ἐνδείξεις ὑπάρχουν περὶ ταύτης ἐξεθέσαμεν ὡς ἐλέχθη καὶ ἀλλαχοῦ τῆς παρούσης πραγματείας, εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν «Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα».

Ἐχοντες νῦν ὑπ' ὄψιν τὴν νέαν περὶ τοῦ Σύμπαντος εἰκόνα, τὴν ἀπὸ τοῦ Κοπερνίκου καὶ ἐξῆς κατασκευασθεῖσαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ Γῆ μικρὰν τινα κατέχει θέσιν μεταξὺ ἀναριθμήτων ἄλλων κατὰ πολὺ μεγαλυτέρων αὐτῆς σωμάτων, καίτοι κατὰ τὰς νεωτάτας ἀστρονομικὰς ἐρεῦνας¹ ἡ γένεσις πλανητῶν εἶναι τι ὅλως σπάνιον, ἀκόμη δὲ σπανιώτερον ἡ γένεσις κατοικησίμων πλανητῶν, —μόλον τοῦτο, ταῦτα ἔχοντες ὑπ' ὄψιν, ὀφείλομεν νὰ ἀποδεχθῶμεν, ὅτι εἶναι πιθανὸν καὶ ἄλλα οὐράνια σώματα νὰ ὑπάρχουν ὡσὰν τὴν Γῆν καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ σύμπαντος νὰ ὑπάρχουν ἐνόργανα ὄντα ὅμοια καὶ ἐν γένει πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ζῶντα καὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἰδιαιτέρως. Οὕτως οὔτε ἡ Γῆ οὔτε ὁ ἐπ' αὐτῆς ζῶν ἄνθρωπος θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ θεωροῦνται ὡς τὸ μοναδικὸν κέντρον, εἰς τὸ ὁποῖον τείνουν πάντα τὰ συμβαίοντα ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς ἐπιστεύετο ἄλλοτε.

Κατὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπιτρέπεται μὲν πιθανώτατα νὰ θεω-

1. J. Jeans: Welten, Atome, Sterne 1934.

ρῆται σήμερον κατέχων τὴν ἀπολύτως προνομιοῦχον, τὴν ἀπολύτως κεντρικὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατὰ παλαιότερας ἀντιλήψεις ἐνεφαρίζετο, ὅτι κατεῖχεν ἐν τῷ κόσμῳ. Ἄλλ' ὁμως οὕτω προέρχουσα εἶναι καὶ ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη ἀποδίδει εἰς αὐτὸν σήμερον, ὥστε μὲ δικαίαν διὰ τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ ὑπερηφάνειαν (οὐχὶ ἀλαζονείαν) καὶ μὲ εὐλογον αἰσιοφροσύνην νὰ ἐπιλαμβάνεται τῶν μεγάλων φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

Εἶναι δὲ τὰ προβλήματα ταῦτα τὰ ἀκόλουθα: Τὸ περὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ ὄντα καὶ πρὸς πᾶν τὸ συμβαῖνον ἐν γένει ἐν τῷ κόσμῳ, τὸ περὶ τῆς ἀθανασίας, μάλιστα δὲ τὸ περὶ τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας καὶ περὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ τελειοποιήσεως, τὸ περὶ τῆς εὐρύτερας σημασίας τοῦ θανάτου, τὸ περὶ Θεοῦ. Πάντα ταῦτα ἐκρίνοντο μέχρι πρότινων δεκαετιῶν ὡς ζητήματα, αἵτινα εἶναι ἀνάξια ὀχι μόνον νὰ συζητῶνται, ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς νὰ τίθενται, ὡς ζητήματα λελυμένα ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ἀρνητικῶς.

Ἡ δὲ δαρβίνειος θεωρία οὕσα κύριον στήριγμα τοῦ ὑλισμοῦ τούτου καὶ μεγίστην λαβοῦσα ἐπικουράαν ἐκ τῆς Φροῦντικῆς εἶχεν ὑποβιβάσει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀλόγων ζώων· μάλιστα δὲ ὑπ' αὐτὴν, διότι ἄνθρωπος ἀπογυμνωθεὶς ἀπὸ τὰ μέγιστα ταῦτα τῆς ζωῆς προβλήματα κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην κάμνει τὴν ψιλὴν αὐτοῦ διανόησιν τυφλὸν ὄργανον τῶν ἀχορέστων ὀρέξεων τῶν ἐγωϊστικῶν βιολογικῶν ὁρμῶν. Καὶ εἶναι ἐν τέλει δυνατόν, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἐποχὴ ἡμῶν, νὰ μεταβάλληται ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἰς ὃν τόσον θηριῶδες, τόσον βδελυρόν, ὅσον δὲν εἶναι οὐδὲ τὸ ἀγριώτατον τῶν θηρίων.

Ἡ βιολογία διὰ τῆς κολοσσιαίας πνευματικῆς κινήσεως, τὴν ὁποίαν παρήγαγε πρὸ πάντων διὰ τῆς δαρβινείου θεωρίας καὶ ὅτε αὕτη ἐξελαμβάνετο ἔγκυρος καὶ νῦν, ὅτε τὸ κῦρος αὐτῆς κατέπεσε, λαμπρῶς κατέδειξε τὴν μεγάλην σημασίαν, ἣν αὕτη ἔχει εἰς τὴν περὶ τοῦ κόσμου καὶ περὶ τῆς ζωῆς ἐπιστημονικὴν ἀντίληψιν. Ἡ βιολογία εἶναι μία ἐκ τῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἐπιστημῶν¹, ἐκ τῶν ὁποίων ὀφείλει νὰ ὀρμᾶται ἡ φιλοσοφία, ἂν θέλῃ αὕτη νὰ εἶναι ἀκραιφνῆς Ἐπιστήμη καὶ οὐχὶ σύμφυρμα στιγμιαίων ἐμπνεύσεων, ὧν πλεῖσται

1. Αἱ τρεῖς αὗται θεμελιώδεις ἐπιστήμαι εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία, ὁμοῦ λαμβανόμεναι, ἡ βιολογία καὶ ἡ ψυχολογία. Ἐκ τούτων παράγονται πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἐπιστήμαι, πλὴν τῆς μαθηματικῆς, ἥτις εἶναι αὐτοτελής, ἀσχολεῖται δὲ περὶ τὰς ποσοτικὰς σχέσεις παντὸς τοῦ συμβαίνοντος.

οὐδὲν κῦρος διατηροῦν, ἂν τυχὸν ἤθελον ὑποβληθῆ̄ εἰς αὐστηρὸν ἐπιστημονικὸν ἔλεγχον.

Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς συγχρόνου ψυχολογίας.

Ἀμφότεραι αἱ ἐπιστῆμαι αὗται σήμερον ἀπαλλαγεῖσαι ἀπὸ τὰ δεσμά τῆς μηχανικῆς περὶ τοῦ συμβαίνοντος ἐκδοχῆς, ἣτις ἐν τέλει καταλήγει εἰς τὸν ὕλισμόν, ὁδηγοῦν εἰς ἐπιστημονικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ζωῆς, ὡς εἶδομεν, **πνευματοκρατικὴν**.

Κατὰ τὴν πνευματοκρατικὴν ταύτην ἀντίληψιν ὁ ἔσχατος σκοπὸς τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ γνωσθῆ̄ μετ' ἀκριβείας, πάντως ὁμως φαίνεται, ὅτι δὲν εἶναι σκοπὸς γήϊνος, π. χ. ἔστω καὶ τελεία τις κοινωνικὴ κατάστασις. Ὁ ἐπίγειος βίος εἶναι μᾶλλον μεταβατικὸς σταθμὸς εἰς ἄλλα εἶδη ὑπάρξεως, περὶ ὧν οὐδὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῆ̄ διὰ τῆς ἐπιστήμης. Τὸ δὲ ὕψιστον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν ἐπίγειον βίον εἶναι **ἠθικόν**. Ὅφείλει δηλαδή οὗτος ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν βελτίωσιν ἑαυτοῦ καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἀνακούφισιν τοῦ πλησίον ἀπὸ τῶν δεινῶν, ἅτινα συνοδεύουν τὸν ἐπίγειον βίον, ἐπειδὴ οὗτος διατελεῖ ἀναποσπᾶστος συνδεδεμένος μὲ τὴν ὕλην, ἣτις εἶναι ἡ πηγὴ τῶν δεινοπαθημάτων.

Σκοπὸς τοῦ ἐπιγείου βίου εἶναι ἡ εἰς τὸν ὕψιστον δυνατὸν βαθμὸν ἠθικὴ τελειοποίησις δοκιμάζεται δὲ αὕτη, ὡς εἶναι εὐνόητον, διὰ τῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τὸν πλησίον, μάλιστα δὲ πρὸς τὸν πνευματικῶς ὑστεροῦντα πλησίον.

Οὕτως ἡ ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἐπιστημῶν, ὡς αὗται εἶναι σήμερον ἀνεπτυγμέναι, πηγάζουσα ἐπιστημονικὴ περὶ τοῦ κόσμου καὶ περὶ τῆς ζωῆς ἀντίληψις καταλήγει εἰς τὰ κατ' ἐξοχὴν διαφέροντα πάντα ἀνθρώπου, ἐγγράμματον ἢ ἀγράμματον, μεταφυσικὰ ζητήματα. Ἀποφαίνεται δὲ περὶ αὐτῶν θετικῶς καθ' ὃν τρόπον καὶ πᾶσα ἀνωτέρα θρησκεία, μάλιστα δὲ ἡ **πνευματικωτάτη** πασῶν, ἡ Χριστιανικὴ.

Παρὰ τὴν γνώμην ἄρα πολλῶν εἶναι δυνατὸν γνησίᾳ θρησκείᾳ ἐν ἀγαθῇ συνειδήσει νὰ αἰτιολογῆται ἐπιστημονικῶς ¹.

1. Πρὸβλ. H. Driesch, Die Sittliche Tat, 1927, σ. 195.